

NECROPOLELE TUMULARE DIN DEPRESIUNEA RĂDĂUȚI - REZULTATELE ȘI PERSPECTIVELE CERCETĂRILOR -

Mircea Ignat

Investigațiile întreprinse pe parcursul a mai multor decenii de autorul acestei lucrări au relevat că cele mai numeroase necropole tumulare din Podișul Sucevei sunt concentrate în jurul Depresiunii Rădăuți sau în imediata ei vecinătate. Ținem să precizăm, de la început, că mai toate aceste necropolele nu se plasează în limitele stricte ale subunității de relief mai sus amintite, așa cum au conturat-o investigațiile geografice, necropolele fiind situate, de fapt, numai pe înălțimile care domină și mărginesc pe toate laturile această depresiune, forme de relief care, practic, nu mai fac parte din subunitatea geografică precizată. În acest sens, cartografierea descoperirilor este elocventă. Folosim totuși acest reper geografic întrucât se distinge clar că vestigiile studiate înconjoară Depresiunea Rădăuți și nici nu dispunem, de altfel, de un termen mai precis care să fie uzitat și acceptat unanim. Observând această dispersie a necropolelor tumulare se remarcă, că ele sunt apoi destul de numeroase și pe platourile structurale dintre bazinele Suceviței, Solcii și parțial a Solonețului, zone care gravitează către depresiunea amintită, fapt care face utilă o prezentare succintă a cadrului geografic în care se plasează vestigiile cercetate.

Compartiment al Podișului Sucevei, Depresiunea sau, după unii, Câmpia Piemontană Rădăuți, de vârstă cuaternară, corespunde celei mai coborâte trepte a reliefului piemontan (altitudinea medie de cca 360 m), raportată la înălțimile de 400-450 m care o ocolesc pe toate părțile și pe care sunt plasate necropolele tumulare. Depresiunea se prelungește în amonte pe valea largă a Sucevei, până la Straja, iar pe valea Suceviței, până la Voevodaea. Înspre aval, depresiunea se oprește la Milișauți în zona de confluență a Sucevei cu Sucevița. În ansamblu, depresiunea se întinde pe 25 km în direcția NV - SE, având o lățime medie de 8-12 km. Râurile principale ale depresiunii (Suceava și Sucevița) au un curs sinuos și curg despletite în brațe prin luncile lor largi, dar nu pot inunda câmpia, ci numai lunca, albia lor fiind mai adâncită față de câmpie. În schimb, aceasta este brăzdată de multe cursuri de apă ce-și au originea din izvoarele numeroase și abundente, alimentate de apele freatice, nivelul acestora fiind foarte aproape de suprafață (sub 1 m). Excesul de umiditate este dat de un strat argilos-lutos, impermeabil, dar și de condițiile climatice, nu atât ca urmare a unor precipitații abundente, ci mai mult din cauza temperaturilor coborâte (media anuală 7 grade), a vânturilor umede ce determină o evaporație redusă, apa putând bălți la suprafață. Cursurile de ape au dat naștere la un relief terasat, cu microforme variate: grinduri și bahne, ultimele desigur și ca consecință a nivelului freatic (Pop p, Te a c i, 1972, 845-856).

Întregim imaginea despre această depresiune amintind că, în vechime, ea arăta diferit față de ceea ce vedem astăzi, urmare a factorilor antropici, mai ales a lucrărilor ample de drenaj efectuate de autoritățile austriece, după ocuparea Bucovinei. În acest sens, cităm mărturia unui cărturar din aceste locuri: „Întreg șesul cât ține de la apa Sucevei și până sub munte de o parte, de alta de la Rădăuți și până la Straja, era o mlaștină întinsă acoperită cu huci prin care primăvara și toamna precum și la timp ploios nu putea străbate mai nimenea. Locuitorii din Straja și din Vicove, după cum îmi povesteau bătrânii din acele sate, dacă aveau treabă în Rădăuți, și timpul era rău, pentru ca să înconjoare locul acesta periculos, făceau înconjur pe sub munte pe la Voitineli și Horodnic și așa le trebuiau o zi de mers și alta de întors. Cei din Frătăuți, neavând puțință de încojor, mulți din ei pe locul acela în timp de iarnă moale își pierdută și viața, neputând ieși nici ei, nici vitele cu trăsura din glodul în care se împlântau. Am apucat în copilărie

încă câteva cruci care însemnau locurile în care se întâmplaseră nenorociri de acest fel” (Onciul, 1891, I, 12).

Cu toate acestea pe terasele, ca și pe grindurile din această depresiune s-au găsit urme de locuire din epoci diferite, ceea ce arată că zona nu era total improprie vieții umane. Între acestea menționăm cele identificate pe un grind din sudul orașului Rădăuți, unde a apărut ceramică hallstattiană (Șandru, Blaj, 1956, 238). Din păcate nu avem alte precizări și nici posibilitatea localizării descoperirilor¹.

Rama înaltă a Depresiunii Rădăuți este formată, la vest, de piemontul colinar Marginea, iar la sud-vest de piemonturile etajate Voitinell - Horodnic - Burla, așezate de o parte și de alta a Suceviței. La est, depresiunea este delimitată de înălțimile din stânga Sucevei, între Climăuți și Grănicești, în zona înșeuării sculpturale Bălcăuți, constituită din dealuri de podiș cu suprafețe plane de 400-450 m altitudine, iar înălțimile de la Frătăuți - Vicșani - Bălcăuți, cu peste 100 m față de câmpia piemontană, o limitează și pe latura nordică. Pe aceste înălțimi, în diverse puncte, situate pe mai toate laturile precizate mai sus sunt plasate numeroase necropole tumulare.

Dar astfel de vestigii sunt masiv prezente și mai la sud, pe platourile structurale situate în dreapta Suceviței, până la Soloneț, în special, pe un areal relativ restrâns, delimitat de localitățile: Pârteștii de Sus, Racova, Poieni-Solca, Cajvana, Arbore, Bădeuți. Zona face parte din podișul propriu-zis și prezintă condiții pedo-climatice diferite față de cea depresionară. Aceste platouri relativ înalte (cele mai frecvente altitudini maxime depășesc 450 și chiar 500 m), sunt fragmentate de numeroase ape, afluenți ai Suceviței, Solcii sau ai Solonețului care au creat văi subsecvente, însoțite de cueste. Versanții puțin înclinați, platourile largi cu suprafețe plane, pânza freatică situată la adâncimi mijlocii au oferit condiții prielnice vieții umane, ceea ce explică numeroasele descoperiri arheologice, dar și densitatea apreciabilă de locuire din zilele noastre. La resursele solului (aici avem în vedere masiva împădurire din epocile mai vechi), nu trebuie să ometem vecinătatea acestor locuri cu zona saliferă plasată între podiș și Obcina Mare, bogăție a subsolului exploatată încă din preistorie.

Vechimea tumulilor din această zonă a fost remarcată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când, cu prilejul delimitării diferitelor proprietăți funciare, s-au săpat unele movile (desigur o utilizare secundară a lor, ca puncte de reper a hotarelor), în care s-au găsit fragmente ceramice și cărbuni (Olinescu, 1886, 73). Cercetări propriu-zise se vor întreprinde însă peste un secol. În consemnări laconice, dar destul de numeroase, conservatorii bucovineni ai Comisiei Centrale pentru Monumente Istorice din Viena au semnalat în revista comisiei amintite (texte reluate și în anuarul Muzeului din Cernăuți), diferite descoperiri care merită a fi reintroduse în circuitul științific.

Amintim că s-au efectuat periegheze și chiar sondaje arheologice, unii cercetători fiind amatori (H. Klausser, V. Tomiuc), alții fiind avizați (J. Szombathy). Remarcăm interesul deosebit manifestat la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru cercetarea întinsei meropole tumulare de la Horodnicul de Jos - Brădet - Voitinell ca și a celei de la Satu Mare. Rezultatele acestor investigații nu au fost totdeauna revelatoare, cu toate acestea ele nu trebuie omise. Astfel, nu de puține ori consemnările unor amatori care au efectuat săpături în diferite movile au menționat că tumulii din împrejurimile Rădăuțului conțin morminte de incinerare și uneori morminte de înhumare, și că acestea sunt sărace sau lipsite de inventar (v. Dr. Much, 1904, 88 sau Kaindl, 1894, 29-30).

La această zestre informațională adunată cu migală și destulă precizie la sfârșitul secolului al XIX-lea și primul deceniu a sec. XX, din păcate, s-au mai adăugat, cu timpul, foarte puține știri, dintre care nu putem omite săpăturile efectuate în 1937 de către un amator din Rădăuți într-un tumul de la Volovăț (v. textul acestuia la Ignat, 1978, 108-110).

Reluând investigațiile în unele dintre aceste necropole, începând cu anul 1971, autorul lucrării de față a efectuat cercetări mai ample sau mai modeste la Volovăț, Horodnicul de Jos și

¹ O cercetare monografică de geografie umană asupra Depresiunii Rădăuți, deși cu inconsecvențe și unele confuzii privind locuirea pre- și protoistorică, v. la Iațu, 2002.

Cajvana, săpând peste 20 de tumuli. Chiar dacă revenim la date deja publicate, cele mai multe chiar de semnatarul acestor rânduri, noua analiză este necesară atât pentru o mai riguroasă încadrare cronologică și culturală a descoperirilor, cât și pentru a adăuga câteva informații noi și, mai cu seamă, să corijăm lucruri înțelese și publicate greșit cu mai bine de două decenii în urmă.

Între timp o serie de intelectuali din zonă s-au preocupat de istoria localităților natale și în realizările lor monografice nu au omis și consemnarea prezenței unor necropole tumulare, cum ar fi cea de la Bilca (Muntean, Cârdeș, 1971, 9, 13) sau cea de la Dornești (Rez, 1975, 105). Nu putem încheia aceste rânduri fără a aminti aici contribuțiile lui M. Andronic (1997, *passim*; Idem, 2000, 453-457) care a descris și a cartat o serie de necropole tumulare ce vor fi amintite în cele ce urmează.

Cercetările sistematice ca și cele periegetice au relevat o densitate apreciabilă a unor astfel de necropole din zona Rădăuți în comparație cu situația din restul Podișului Sucevei, unde astfel de vestigii nu lipsesc, dar frecvența lor pare a fi mai redusă. Recent, colegul Bogdan Niculică de la Muzeul Național al Bucovinei a identificat o întinsă necropolă tumulară plasată pe crestele dealurilor de pe teritoriul comunei Moara (jud. Suceava), deci mult mai la miazăzi de grupul celor din zona Rădăuți. Până la efectuarea unor cercetări sistematice putem să avem în vedere astfel de descoperiri, dar fără elemente de datare și încadrare etno-culturală.

Foarte rar se întâlnesc grupe de movile plasate pe formele joase de relief, preferința pentru formele înalte este evidentă ca și faptul că plasarea tumulilor a urmărit constant crestele dealurilor, iar acolo unde terenul are altitudini mai joase, șirul tumulilor se întrerupe, urmând ca el să reapară pe următoarea formă de relief cu o poziție dominantă. Această preferință este specifică epocii bronzului sau Ha D și, în ultimul caz, nu se manifestă exclusiv la cele tumulare, ci chiar și la necropolele plane, cum este cazul celor din grupul Ciurbrud (Ferenczi, 1966, 49-50). Dispersia a mai multor grupuri de tumuli de-a lungul culmilor înalte, pe distanțe de peste 10 km, cu intervale între ele, poate reflecta, în mod egal, două realități. Prima, ar consta în expresia unei evoluții teritoriale a necropolelor generată de scurgerea timpului. Cea de a doua, ar reflecta grupuri (ginți, clanuri) componente ale aceleiași comunități (Vulpe, 2001, 466). Cercetările noastre fiind absolut insuficiente nu ne permit opțiuni ferme pentru o posibilitate sau alta.

Nu putem afirma categoric că un astfel de șir situat de-a lungul aceleiași forme de relief aparține unui singur orizont cronologic (a se vede situația de la Volovăț – „Dealul Burlei”). Considerăm, în schimb, că este defectuos din punct de vedere metodologic a se fragmenta astfel de descoperiri mai cu seamă după limitele cadastrale actuale atât de arbitrar, așa cum s-a procedat într-o lucrare recentă (Andronic, 1997, *passim*). Astfel, șirul tumulilor din care face parte necropola de la Cajvana-Codru, după părerea noastră, este divizat, în mod eronat, în patru sau cinci necropole diferite. În cele urmează, o să revenim la o descriere mai detaliată a întregului șir de tumuli din care face parte necropola mai sus amintită.

După cum se va desprinde în cele ce urmează, necropolele tumulare au datări diferite întrucât în zona cercetată înmormântările tumulare s-au practicat în epoca bronzului și în Hallstatt ca și la începutul epocii migrațiilor (Cultura tumulilor carpatici fiind cert documentată în Bucovina). Observațiile noastre de teren ne sugerează că necropolele culturii amintite din zona Sucevei sunt plasate fie pe pantele line și însoțite ale dealurilor (Botoșana, Boroaia), fie pe terasele joase (Valea Moldovei - cercetări de teren ale autorului) și nu pe coamele înălțimilor, cum sunt plasați tumuli din epoca bronzului sau din Hallstatt. Desigur, acest criteriu topografic nu poate fi nicicum absolutizat.

Considerăm, de asemenea, că trebuie să reamintim un fapt cunoscut și familiar tuturor celor care se ocupă de cartarea și cercetarea necropolelor tumulare: înfățișarea lor actuală este complet diferită de cea din antichitate și chiar față de cea cu numai patru sau cinci decenii în urmă. Lucrările agricole mecanizate și cele de îmbunătățiri funciare au distrus un număr apreciabil de tumuli. Dacă astăzi mai vedem o grupă de numai câteva movile risipite pe un teren arabil putem avea convingerea că, în vechime, numărul lor era mult mai mare, movilele de mai mici dimensiuni (așa cum le vedem încă pe pajiști sau în păduri) nu au mai rezistat agresiunilor mecanizate. Experiența generată de investigațiile de la Cajvana sunt pentru noi revelatoare.

Cercetările de teren nu au putut distinge nici o ordine vizibilă privind plasarea tumulilor în spațiu, mai ales atunci când ei se răsfrău pe suprafețele plane ale unor platouri. În rest, când tumuli se află pe crestele mai înguste ei se înșiruie de-a lungul acestora. Mărimea actuală a tumulilor este o consecință a condițiilor de conservare, dar și a structurii mantalelor. Sunt tumuli cu dimensiuni apreciabile, cu diametrele de peste 30 m și înălțimi mai mari de 2,50 m, dar și alții abia vizibili, cu diametre de 4 - 5 m. Majoritari sunt cei cu dimensiuni medii, cu diametrele de 10-20 m. În ceea ce privește structura mantalelor, preferința pare a fi cea a ridicării movei cu pământ adunat din jur, de multe ori se observă pe suprafața tumulilor mult pietriș, dar acesta nu este adus din altă parte, ci provine chiar din jurul movei, în această zonă straturile de pietriș aflându-se imediat sub solul vegetal. Nu puține sunt cazurile când s-a distins că mantaua tumulilor era formată dintr-un pământ cu o compoziție diferită de cea înconjurătoare, deci adus special din alt loc. Nu s-au observat însă urme de ardere *in situ* și nici alte amenajări în preajma movilelor cu două excepții. În două sectoare diferite ale necropolei de la Cajvana, unii tumuli nvelați complet de lucrările agricole, după arătură, prezentau o ramă circulară constituită dintr-un pământ mai deschis la culoare față de resturile mantalei caracterizate printr-o culoare maronie-închis, desigur urmele unor ringuri care mărgineau tumuli respectivi. Încheiem aceste considerații generale cu gândul că o cartare modernă cu mijloace topometrice adecvate și cu utilizarea fotografiilor aeriene s-ar impune a fi efectuată într-un viitor cât mai apropiat, dar este inutil a discuta aici posibilități de neîndeplinit.

Cercetările sistematice au relevat, după cum s-a specificat mai sus, că tumuli chiar din aceeași necropolă aparțin unor epoci diferite. Practicarea înmormântărilor secundare complică și mai mult lucrurile. În această situație ne propunem să redăm succint datele cunoscute nouă pentru fiecare necropolă în parte, exprimându-ne cuvenitele rezerve în ceea ce privește cronologia lor, cu speranța că investigațiile viitoare vor elucida multe dintre necunoscutele acestor monumente.

Distinsul profesor cernăuțean, Isidor cav. de Onciul², consemnează că în anul 1862, între localitățile Vicovul de Sus și Crasna, într-o movilă s-au găsit: „vârfuri de săgeți, un pumnal rupt, precum și o secure de luptă”, piesele fiind recuperate de parohul local, care le-a dus la Suceava (O n c i u l, 1891, I, 15), descoperirea mai este menționată și de O l i n e s c u. 1894, 69 și 79). Despre soarta ulterioară a acestor piese nu avem nici o știre, dar conținutul descoperirii nu lasă nici o îndoială că este vorba de un mormânt tumular din Ha D. Plasarea topografică a descoperirii este dificilă. Mai mult ca sigur, tumulul se afla pe o înălțime (cumpăna de ape dintre bazinul Sucevei și cel al Crasnei?), astăzi situată în nordul Bucovinei, deci peste frontierele actuale ale României, în regiunea Cernăuți - Ucraina.

Amintim aici această descoperire din mai multe motive. Primul, plasarea topografică a ei o arată că gravitează către Depresiunea Rădăuți, în al doilea rând, după cunoștințele noastre, este cea mai vestică descoperire a grupului podolo-moldav (Ha D), localitățile amintite fiind situate într-o zonă submontană, ceea ce arată că aria de extensie a acestui grup ajunge până la Carpați. Nu putem omite nici faptul că descoperirea ne relevă un mormânt de luptător cum mai sunt și altele în zonă.

În aval, pe Suceava, sunt semnalati alții 15 tumuli la Bilca - unii erau, în 1973, când am efectuat o cercetare de teren, încă de dimensiunii apreciabile (v. și M u n t e a n, C â r d e i, 1971, 9). Fără săpături arheologice, pe criterii conjecturale, această necropolă a fost atribuită Hallstatt-ului³ (A n d r o n i c, 2000, 453-457), fapt care este posibil, dar fără cercetări sistematice totul se rezumă numai la o simplă ipoteză.

² Despre activitatea lui istoriografico-arheologică v. I g n a t, 2000, 343-346.

³ Descrierea topografică ca și cea a descoperirilor este confuză, iar încadrarea cronologică a necropolei tumulare după învecinarea ei cu o așezare hallstattiană (fără alte precizări) este mai mult decât ipotetică. Subliniem că cercetările noastre de teren au distins că necropola tumulară de la Bilca este situată la o distanță aprecibilă de Frătăuții Noi.

Tot în bazinul Sucevei, la Frătăuții Noi este menționată în literatură, de mai multe ori, o necropolă ce cuprindea 18-20 de tumuli (O n c i u l, 1891, I, 15; R o m s t o r f e r, 1895, 12).

Amintim aici și marea necropolă tumulară situată pe teritoriile localităților Horodnicul de Jos - Brădet - Voitinel, răsfirată pe o distanță de mai bine de 10 km și care însuma, la sfârșitul sec. al XIX-lea, 57 de tumuli. La investigarea ei s-au implicat cercetători locali sau din Viena și chiar Academia Română (I g n a t, 1981, 134-135 - unde se află toată bibliografia). Descoperirile din acea perioadă, atât cât au putut fi interpretate, m-au determinat să le atribui epocii bronzului. Tot acestei epoci îi aparține și tumulul săpat de autor în anul 1976. Trebuie să mai menționăm totuși că H. Klausser a observat și tumuli în care s-a practicat și incinerarea pe loc (I d e m, 1981, 135, n. 19), ceea ce ne sugerează posibile morminte din Ha D, când un astfel de ritual era frecvent utilizat. Nu putem încheia această succintă prezentare a necropolei fără să atragem atenția că necropola a suferit mari degradări și ceea ce este mai grav această distrugere înconștientă continuă și astăzi.

O altă necropolă care ar fi cuprins 30 de tumuli a fost semnalată pe dealurile de la Dornești (R e z u ș, 1975, 105), din păcate nu pot amplasa topografie aceste vestigii și nu cunosc alte detalii.

În fine, în sud-estul Depresiunii Rădăuți se plasează necropola de la Satu Mare. În anul 1886, întâmplător, la arat, s-au găsit câteva piese de ~~armament~~ descoperire relatată imediat în presa vremii (bibliografia la I g n a t, 1976, 106, n. 41) ca și de unii cercetători bucovineni (O l i n e s c u, 1894, 72 și 79). O parte din piese ajung în posesia Societății Arheologice Române din Cernăuți, fiind publicate, de Romstorfer care consemna că aici s-au găsit două tipuri de vârfuri de săgeți și doi bulgări formați din vârfuri de săgeți cu trei muchii complet lipite între ele (R o m s t o r f e r, 1890, 69; I d e m, 1893, 60, fig. 6). O cercetare la fața locului este întreprinsă abia după 12 ani de către J. Szombathy care cercetează alți trei tumuli în care a găsit fragmente ceramice nederminabile și foarte probabil urmele unui rug funerar. (S z o m b a t h y, 1895, 22-23). Sondajele efectuate de cercetătorul vienez au mai relevat că zona a fost intens răscolită de proprietarii terenurilor, transformați în căutători de comori. Caracterul funerar al descoperirilor a fost subliniat încă acum un secol de către P. Reinicke (1896, 44) care arăta că topirea și sudarea unor vârfuri de săgeți indică sigur morminte de incinerare, cert este că cel puțin o parte a inventarului funerar provenea de la rug. Nu putem însă afirma cu certitudine, din cauza textului neclar a lui Szombathy, dacă în primul tumul săpat de el avem de-a face cu practicarea incinerăției pe locul ridicării tumulului, interpretare pe care o considerăm ca cea mai plauzibilă.

Și pe latura sudică a depresiunii sunt astfel de necropole, între care amintim pe cele de la Cajvana și Volovăț - "Dealul Burlei" sau Marginea - "Dealul Arșița". Astfel de vestigii se mai găsesce însă și la Bădeuți (com. Milișauti) ca și la Burla (com. Volovăț), plasate și ele pe culmile care delimitează depresiunea amintită. Nu putem omite nici faptul că mai la sud, în zona propriu-zisă de podiș, de-a lungul vremii, încă din sec. al XIX-lea, s-au semnalat tumuli sau grupări de tumuli pe teritoriul localităților Pârteștii de Sus, Racova, Cajvana, Arbore, Poieni (v. o descriere generală la A n d r o n i c, 1997, *passim*, fără citarea literaturii mai vechi). Numărul lor actual este apreciabil și prin această prismă trebuie să-l bănuim pe cel din vechime.

Dintre aceste necropole tumulare au fost cercetate parțial numai cele de la Volovăț și Cajvana.

Poziția geografică, istoricul cercetării ca și materialele necropolei hallstatiene de la Volovăț, de pe "Dealul Burlei" au fost prezentate acum mai bine de două decenii (I g n a t, 1978, 107-112) și nu am lucruri semnificative de adăugat. În schimb, *mea culpa*, trebuie să rectific multe dintre erorile făcute atunci, unele chiar grave. Astfel, suntem nevoiți să recapitulăm tot ansamblul de descoperiri.

Pentru lectorul lucrării de față specific că la Volovăț-„Dealul Burlei” s-au cercetat opt tumuli: unul în 1937 (I b i d e m, 108-110) și alți șapte de autorul acestor rânduri între anii 1971 și 1973. Aceștia cuprindeau morminte hallstatiene timpurii (cultura Gáva-Holihrad, grupul Grănicești) și morminte datând din Ha D, dar, după săpăturile de la Cajvana, unde am putut face

observații mai precise, putem afirma că și la Volovăț sunt tumuli care se datează în epoca bronzului, fapt ce nu l-am sesizat în 1978, când am publicat materialele.

Pe "Dealul Burlei" primii tumuli s-au ridicat cândva în epoca bronzului (T 2 și T 3), urmând ca în Hallstatt-ul timpuriu să fie înălțați alți tumuli (T 4, T 6 și T 8) sau să se introducă în vechii tumuli din epoca bronzului morminte secundare (T 2). În Ha D, tot pe același spațiu, au fost edificați tumuli noi (T 5 și T 7) sau au fost reutilizați cei vechi (T 2 și T 6).

Nu putem încheia această succintă prezentare a necropolei de la Volovăț – „Dealul Burlei” fără să corijăm afirmațiile noastre mai vechi privind descoperirile din T 6, datat sigur în Hallstatt-ul timpuriu, cu 15 morminte de incinerare, dar în care a fost surprins și un complex (mormânt?) ce aparține totuși Ha D. În centrul movilei s-a surprins o groapă care a fost atribuită, în mod eronat, de semnatarul acestor rânduri epocii hallstattiene timpurii, fiind socotită chiar anterioară ridicării tumulului (!). Groapa avea, în plan, o formă neregulată și se adâncea foarte puțin față de ceea ce am putut delimita, cu aproximație, ca fiind vechiul nivel de călcare. Cavitățile gropi cuprindeau fragmente ceramice, o cantitate apreciabilă de cenușă, dar nici un os calcinat, fapt care a determinat să nu fie interpretată ca mormânt. Reexaminarea materialului ceramic găsit în această groapă constând din fragmentele a patru vase diferite, a dovedit ulterior că acestea sunt tipice, de fapt, pentru Ha D și nu au nimic de-a face cu ceramica hallstattiană timpurie, așa cum am afirmat în 1978. Cunoscând acum mult mai bine ceramica grupului podolo-moldav, fragmentele amintite îi pot fi atribuite. În acest caz, facem cuvenita rectificare subliniind că toate asocierile cu forme de vase din epoca bronzului (cultura Noua) ca și considerțiile noastre privind legăturile dintre aceasta și începuturile Hallstatt-ului (I d e m. 1978, 119) sunt erori evidente ale autorului acestor rânduri. Desigur, la Volovăț s-ar impune reluarea cercetărilor pentru a completa și corija observațiile noastre. O revenire asupra datării unor vestigii de aici a fost prilejuită de săpăturile de la Cajvana (I d e m. 2003, 155-166).

Marea necropolă tumulară de la Cajvana - Codru a fost identificată în anul 1988 (cercetare perieghetică efectuată împreună cu M. Andronic), pe înălțimea numită de localnici "Dealul lui Borodea", situată în apropierea cătului Codru (Cajvana) și în apropierea confluenței pârâului Solca pe Suceava. Pe platoul amintit, s-a putut distinge existența unui număr de aproximativ 60 de tumuli, deși suprafața lui fusese de curând transformată în teren arabil. Revenind în 2001, după un deceniu și ceva de la primele cercetări (1989 și 1990) am constatat că o mulțime de tumuli au fost nivelati, în arături observându-se numai împrăștierea de bolovani și pietriș. Această agresiune umană va determina, într-un viitor apropiat, ca necropola să dispară.

După amplasarea altor vestigii similare putem afirma că gruparea masivă de movile de pe „Dealul lui Borodea” este, de fapt, numai o verigă dintr-un complex mult mai mare care se compune dintr-o succesiune de grupări de tumuli, toate amplasate pe formele înalte ale cuestei formate de Suceava și Solca, constituind un șir întrerupt, din loc în loc, de alveolările terenului. Primul sector este situat la marginea satului Pârâuț (com. Todirești), urmând ca aceste grupări să continue până pe teritoriul localității Cajvana.

Din această succesiune de peste 100 de tumuli, cercetări sistematice s-au efectuat numai pe „Dealul lui Borodea”, unde au fost săpați 14 tumuli. Ținând cont de nouitatea descoperirilor, care individualizau un nou grup cultural din Ha D pe teritoriul României, autorul a sintetizat informațiile într-un studiu menit să prezinte cele mai importante date (I d e m. 2000, 331-344). Menționăm că reluarea cercetărilor în anul 2001 a contribuit la o mai corectă încadrare a unor vestigii, astfel T 12, unde s-a găsit ceramică tipică ca și o brățară, a putut fi datat în epoca bronzului. Structura mantalei acestui tumul era însă identică cu cea a lui T 1, săpat în 1989, unde au apărut morminte de înhumare în cistă de piatră (dar fără un inventar concludent), fapt care a impus și datarea acestuia în epoca bronzului, deși în mantaua lui, în poziție secundară, desigur, s-a găsit și un mormânt din Ha D. Ca și la Volovăț, cei mai vechi tumuli de la Cajvana-Codru aparțin deci epocii bronzului, spațiul funerar fiind și aici refolosit în Hallstatt-ul târziu (I d e m. 2003, 155-166).

O ultimă problemă care ne atrage atenția în ceea ce privește descoperirile prezentate mai sus, este cea referitoare la identificarea așezărilor contemporane, având în vedere numeroasele

necropole tumulare mai sus citate. Așezări hallstattiene au fost totuși semnalate la Bivolărie – „Dealul Mălu” (com. Vicovul de Sus, Bilca, Frătăuții Noi (Andronic, 2000, 453) sau la Rădăuți (Șa n d r u, B l a j, 1956, 238). Din păcate, materialele sunt inedite și nici nu au o încadrare cronologică precisă, atribuirea lor epocii hallstattiene fiind prea generală. Nu excludem posibilitatea unei carențe a cercetării arheologice, dar nu trebuie să omitem că această situație a descoperirilor este una generalizată în anumite epoci. Astfel, în ariile multor grupe culturale din Ha D, de exemplu, identificarea așezărilor constituie o problemă dificilă. S-a presupus că în această perioadă asistăm la o dispersare a locuirii cauzată de accentuarea creșterii vitelor în raport cu agricultura, fenomen ce a generat așezări de tip răsfirat, mult mai dificil de depistat arheologic (V u l p e, 2001, 469 și 488).

Din numărul apreciabil de necropole tumulare, practic, numai în cinci dintre ele avem complexe sigur datate, dar care față de mulțimea unor astfel de monumente reprezintă numai o minoritate nesemnificativă. Cei mai vechi tumuli pot fi atribuiți epocii bronzului, dar încadrări cronologice și culturale mai precise sunt încă premature. Lipsesc situații clare și materiale concludente. Necropola de la Horodnicul de Jos pare a fi tipică pentru descoperirile de acest gen, dar și la Volovăț (T 2, T 3) sau la Cajvana (T 1, T 12) sunt tumuli datați în această epocă.

Hallstatt-ului timpuriu, cultura Gáva - Holihady, grupul Grănicești, i se pot atribui numai T 4, T 6 și T 8 de la Volovăț, ca și mormântul secundar din T 2.

Mai numeroase sunt descoperirile din Hallstatt-ul târziu, fiind reprezentate de vestigiile de la Vicovul de Sus, Satu Mare, Volovăț (T 5, T 7, la care se adaugă și mormântul secundar din T 2) și îndeosebi cele de la Cajvana - Codru, cu 12 tumuli (T 2 - T 11; T 13-14) și un mormânt secundar în T 1.

Din cele de mai sus reiese că în zona investigată nu au fost încă identificate movile aparținând Culturii tumulilor carpați, deși este exclusă posibilitatea absenței acestora. Desigur, situația statistică mai sus prezentată este aleatorie având în vedere săpăturile arheologice care pot fi situate la nivelul unor sondaje timide.

Bilanțul cercetărilor sistematice este mai degrabă negativ, rămân prea multe în sarcina viitoarelor investigații. Perspectivele acestora sunt însă sumbre. Distrugerea accelerată a necropolelor tumulare este o realitate evidentă și irecuperabilă. Se mai poate întreprinde ceva? Un prim pas ar fi o inventariere și cartare cu mijloace moderne a tuturor necropolelor sau a tumulilor izolați. Pe baza unor astfel de operațiuni s-ar putea aviza autoritățile și proprietarii de terenuri asupra însemnătății și necesității salvării acestor vestigii. O altă componentă a acțiunii de salvare a monumentelor ar fi cea a efectuării de cercetări interdisciplinare. În acest sens, cităm metodologia elaborată de M. Brudiu (2003 - unde se găsește și toată bibliografia românească privind astfel de studii). Deși caracteristicile tumulilor cercetați de autorul citat sunt diferite de cele ale vestigiilor bucovinene (acestea datează și din epoci sensibil diferite), direcțiile preconizate de M. Brudiu sunt general valabile. O astfel de cercetare va aduce lumină nu numai în lumea umbrelor de sub tumuli ci și asupra unor epoci din istoria veche a Bucovinei.

Les nécropoles tumulaires de la Dépression de Rădăuți.

Les résultats et les perspectives des recherches

- résumé -

Les investigations entreprises le long de plusieurs décennies par l'auteur de cet ouvrage ont relevé le fait que les plus nombreuses nécropoles tumulaires du Plateau de Suceava sont concentrées dans la Dépression de Rădăuți.

L'auteur passe en revue ces nécropoles, tenant compte que l'espace funéraire de celles-ci a été utilisé à des époques différentes. Les plus anciennes appartiennent à l'âge du Bronze (Horodnicul de Jos, Cajvana, Volovăț), d'autres sont datées dans le Hallstatt ancien (Volovăț) et les mieux contournées sont les nécropoles du Hallstatt récent (Vicovul de Sus, Satu Mare, Cajvana, Volovăț). À l'avenir, on doit inventorier et carter ces vestiges, ainsi que procéder à des recherches interdisciplinaires.

BIBLIOGRAFIE

- ANDRONIC, 1997 Mugur Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași
- I d e m, 2000 Mugur Andronic, *Bilca, o nouă necropolă tumulară hallstattiană din Bucovina*, în "Suceava", XXIV-XXV, 1997-1998, Suceava, 2000, pp. 453-457
- BRUDIU, 2003 Mihalache Brudiu, *Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii - mărturii arheologice* -, Ed. Printech, București
- FERENCZI, 1966 Ștefan Ferenczi, *Cimitirul scitic de la Ciumbrod*, în "Acta MN", III, p. 49-50
- IAȚU, 2002 Corneliu Iațu, *Depresiunea Rădăuților - studiu de geografie umană*, Iași
- IGNAT, 1976 Mircea Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*, în "Thraco-Dacica", I, pp. 99-108
- I d e m, 1978 Idem, *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț - Dealul Burlei*, în "Suceava", V, pp. 107-140
- I d e m, 1981 Idem, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în "Thraco-Dacica", II, pp. 133-146
- I d e m, 2000 Idem, *Un cercetător mai puțin cunoscut al vestigiilor arheologice din Bucovina: Isidor cav. de Onciul*, în "Suceava", XXIV - XXV, 1997-1998, Suceava, pp. 343-346
- I d e m, 2000 Idem, *Un nouveau groupe culturel du Hallstatt tardif sur le territoire de la Roumanie*, în "Studia Antiqua et Archaeologica", VII, pp. 317-330
- I d e m, 2003 Idem, *Quelques vestiges de l'âge du bronze du nord de la Moldavie*, în "Studia Antiqua et Archaeologica", IX, pp. 155-166
- KAINDL, 1894 R. F. Kaindl, *Bericht über des Arbeiten zur Landeskunde der Bucovina während des Jahren 1893*, în "Rumänische Revue", X, pp. 29-30
- Dr. MUCH, 1904 în "JBLM", XI, 1904, p. 88
- MUNTEAN, George Muntean, *Vasile Cârdei. Bilca - o așezare din Valea Sucevei - privire istorică*, Suceava
- CÂRDEI, 1971 Isidor cav. de Onciul, *Fondul religionarului gr.or. al Bucovinei, substratul, formarea, dezvoltarea și starea lui de față*, în "Candela", Cernăuți, X, I, p. 15
- ONCIUL, 1891 Dionisie Olinescu, *Harta arheologică a Bucovinei*, în "BSRRG", XV, pp. 64-94
- OLINESCU, 1894 Idem, *Reînnoirea hotarului Horodnicului de Sus și de Jos, a Suceviței și a Volovățului la 1786*, în "BSRRG"
- I d e m, 1886 N. Popp, D. Teaci, *Contribuții la cunoașterea geomorfologiei, litologiei și solurilor Depresiunii Rădăuți*, în "Lucrările Conferinței naționale de știința solului - Iași, 1970", București, pp. 845-856
- POPP, TEACI, 1972 Paul Reinecke, *Skythische Aertümer in der Bukowina*, în "JBLM", IV, pp. 40-45
- REINECKE, 1896 Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, Ed. Litera, București
- REZUȘ, 1975 C. A. Romstorfer, *Ältere Vertheidigungsanlagen in der Bukowina*, în "JBLM", III, pp. 6-19
- ROMSTORFER, 1895 J. Szombathy, *Zweite Recognoscierungstour in der Bukowina*, în "JBLM", III, pp. 20-24
- SZOMBATHY, 1895 Ioan Șandru, Constantin Blaj, *Câteva trăsături geografice ale teritoriului orașului Rădăuți*, în "Probleme de geografie", vol. III, București, pp. 231-256
- ȘANDRU, BLAJ, 1956 Alexandru Vulpe, în *Istoria românilor*, vol. I, Ed. Enciclopedică, București
- VULPE, 2001